

‘Droogmakerij De Beemster’ (Gemeente Beemster, Provincie Noord-Holland)

De Beemster is het beste voorbeeld van een op zuiver rationele grond tot stand gebrachte, vroeg-17^e-eeuwse droogmakerij. De plattegrond van de polder wordt nog steeds gekenmerkt door een schaakbordpatroon. De Beemster omvat een belangrijke concentratie boerderijen en andere gebouwen en structuren die typerend zijn voor de streek, de bouwtijd en het toentertijd heersend geestelijk en materieel klimaat. De Beemster is in 1999 op de Lijst van het Werelderfgoed geplaatst.

De droogmaking van het vroegere meer De Beemster vond plaats door middel van ruim 40 poldermolens. De molens maalden het water uit het meer, over een ringdijk naar een ringvaart, die als tijdelijke berging (boezem, reservoir) en als afvoerkanaal fungeerde. Het landoppervlak van De Beemster ligt op 3 tot 4 meter beneden NAP (Normaal Amsterdams Peil, dus niet: Nieuw A.P.). Het ontwerp van de molens was van de hand van Jan Adriaenszoon Leeghwater uit De Rijp. De oude 17^e-eeuwse molens zijn in het laatste kwart van de 19^e eeuw vervangen door drie gemalen. Deze gemalen zijn inmiddels op hun beurt opgevolgd door nieuwe bemalingssystemen. Van de oude gemalen zijn nog resten aanwezig.

Opmerkelijk is dat het zuidelijk deel van De Beemster onderdeel is van zogenoemde Stelling van Amsterdam, die eveneens op de Lijst van het Werelderfgoed voorkomt. In essentie is de Stelling van Amsterdam een ringvormige verdedigingslinie (‘kringstelling’) rond de hoofdstad, op basis van inundatiezones (gebieden die onder water gezet kunnen worden) en een fortengordel.

De droogmakerij De Beemster kent een onregelmatige, maar compacte, natuurlijke hoofdvorm, met twee naar het noordoosten gerichte uitlopers. De hoofdstructuur van de inrichting van de polder is volgens een zogenoemd ‘schaakbordpatroon’ uitgevoerd. De vierkanten van het schaakbord meten elk 930 x 930 m (een veelvoud van een toenmalige lengtemaat - de ‘roede’. Het ideaal van menselijke beheersing van ruimte en natuur, dat in de Renaissance onder meer in stedenbouw, tuinaanleg en landinrichting gevolgen heeft gehad, vond eveneens toepassing in De Beemster. Een mathematische benadering van de inrichting van dit kunstmatige land lag voor de hand. De voornaamste afwijkingen van het schaakbordpatroon liggen bij de aansluitingen aan het bestaande vasteland. Dus daar waar oud en nieuw met elkaar ‘verzoend’ moesten worden. De hoofdstructuur van de polder is tot stand gekomen op basis van afwisselende, haaks op elkaar staande waterlopen en wegen. De Beemster werd ontsloten volgens een rigide systeem van in hoofdzaak twee paar van vijf, haaks op elkaar staande wegen. Dit patroon alterneerde met een vergelijkbaar patroon van waterlopen. Uiteraard was de verkaveling die van deze hoofdstructuur werd afgeleid ook zeer regelmatig.

De wegen vormden ontsluitingen voor langgerekte kavels, van 930 x 185 m. Deze ontstonden door de vierkanten in vijf even brede stroken op te delen. Op de koppen van de vele tientallen kavels kwamen langs deze wegen boerderijen tot stand, waardoor kilometers lange, uiterst ijle bebouwingslinten ontstonden. Rond een vijftal kruispunten en op enige plaatsen grenzend aan het oude land werden concentraties van bebouwing voorzien. De belangrijkste was Middenbeemster, dat zich tot hoofdplaats van de polder ontwikkelde.

De beleggers die voor de financiering van de droogmaking van De Beemster hadden gezorgd, verpachtten hun nieuwe gronden aan boeren, maar ook werden wel buitenhuizen en lusttuinen aangelegd. Dit laatst in het bijzonder in het zuidoosten, nabij Purmerend, dat met de trekschuit bereikbaar was vanuit Amsterdam. Rond het midden van de 17^e eeuw waren er meer dan 200 boerderijen en meer dan 50 buitenverblijven. Van de buitenverblijven resteert niet veel; ze zijn in de 18^e en 19^e eeuw vervangen door boerderijen en tuinderijen. Enkele van de laatste grote buitens waren onder meer gelegen bij het huidige Boschrijk en Arcadia, ten noorden van Westbeemster; deze zijn in de tweede helft van de 19^e eeuw verdwenen. Wel resteren er nog tal van 17^e-, 18^e- en 19^e-eeuwse boerderijen en woonhuizen. Opmerkelijk is de rijkdom aan historische boerderijen in De Beemster.

Voorals de typisch-Noord-Hollandse, piramidevormige ‘stolpboerderij’ is in deze polder goed vertegenwoordigd. De boerderijen zijn vaak rijk voorzien van ornamentiek in van de stedelijke bouwkunst afgeleide vormen. De directe relatie met de uit de stad afkomstige stichters van de polder en de bebouwing komt hierin duidelijk tot uiting.

De Beemster meet ruim 7200 ha en ligt in het groene hart van de Provincie Noord-Holland.

De Beemster, korte geschiedenis

Het Noorderkwartier van de provincie Noord-Holland werd in de Middeleeuwen doorsneden door een groot aantal waterlopen. Aan de Zuiderzezijde waren die op verschillende plaatsen tot forse zeegaten uitgegroeid. Door afsluiting van de zeegaten kwamen binnenmeren tot stand, waarvan er – naast andere plassen en meren - in de loop der eeuwen tientallen zijn drooggemaakt. Tot de eerste droogmakerijen behoorde het Limmermeer (1430); in de 16^e eeuw volgde onder meer het Bergermeer (1565). De meeste droogmakingen in Noord-Holland vonden plaats in de eerste helft van de 17^e eeuw. Het octrooi (= de toestemming) voor de droogmaking van De Beemster werd in 1592 aangevraagd. In 1597 verleenden de Staten van Holland en West-Friesland het gevraagde octrooi, maar het duurde nog tot 1607 eer het werk werd aangevangen. De toestemming was toen verleend aan de zogenoemde Beemstercompagnie. Deze compagnie van financiers omvatte Amsterdamse kooplieden en enige personen uit de Haagse hofkringen.

Pieter Cornerlisz. Cort uit Alkmaar maakte een plan voor de droogmaking. Onder Lucas Jansz. Sinck uit Amsterdam werden een ringdijk en een ringvaart aangelegd en naar ontwerp van Jan Adriaenszoon Leeghwater kwamen 21 windmolens tot stand. Dit aantal groeide in enkele jaren naar 43. Ondanks enige tegenslagen lukte het De Beemster tegen de zomer van het jaar 1612 drooggemalen te hebben. Direct daarna begon de inrichting van het nieuwe land, waarvoor rekenkundige principes van de Renaissance leidend zouden worden. De droogmakerij kreeg vorm volgens een exact vierkante module, eveneens van de hand van Sinck. Deze module werd bepaald door een oppervlaktemaat van 400 morgen (een morgen is ruim 0,85 ha; de zijden van een vierkant zijn in metrieke maten dus ongeveer 930 m; deze maat is op zijn beurt een veelvoud van een toenmalige lengtemaat, de ‘roede’). Elk van de vierkanten werd in vijf stroken van 100 morgen verdeeld en op elke 100 morgen konden in principe vijf standaardhoeven van 20 morgen worden uitgemeten. Elk met een (bruto)breedte van 185 m. De inrichting van de polder was verder zodanig dat er op basis van de vierkanten afwisselend, haaks op elkaar staande wegen en waterlopen werden gerealiseerd. Alleen aan de buitenranden van de polder werd van dit principe afgeweken. De droogmakerij zou uiteindelijk een zevental complete blokken van vier module-eenheden omvatten. Hiernaast zijn er nog ongeveer 20 redelijk nauwkeurig met de module overeenstemmende eenheden gerealiseerd. Alleen aan de randen van de polder is een vrij groot aantal, aan één zijde onregelmatige eenheden ontstaan.

Snel na het droogvallen en de ruimtelijke inrichting van De Beemster zijn de eerste boerderijen gebouwd. In 1640 waren er al meer dan 200. Tevens werd een deel van de Beemstergronden voor de vestiging van buitenhuizen benut. Deze buitens werden gebruikt door de eigenaren zelf en anders ook wel verpacht. De buitenverblijven lagen vooral in de omgeving van Purmerend, dat per trekschuit vrij gemakkelijk bereikbaar was vanuit Amsterdam. Maar ook elders kwamen ze voor. De boerderijen werden vrijwel uitsluitend langs de lange, doorgaande wegen opgetrokken. Hierdoor ontstonden lange, zeer ijle bebouwingslinten. Hiernaast leidden enkele kruispunten van wegen en verbindingen met het oude land tot bebouwingsconcentraties. De belangrijkste was het dorp Middenbeemster, dat het centrum van de polder en later van de Gemeente Beemster werd. Hier verrezen - naast woningen en boerderijen – onder meer een kerk met pastorie, een school en een gemeentehuis, alsmede enige voorzieningen en ook werd er een begraafplaats aangelegd. Een opmerkelijk facet van het bouwen in De Beemster was de aanleg van enkele onderdelen van de Stelling van Amsterdam.

Deze zogenoemde kringstelling, een ringvormige verdedigingslinie rond de hoofdstad, was in de eerste plaats een waterlinie. Daarom zijn op verschillende plaatsen sluisen en andere waterkeringen gebouwd of benut, onder meer in Middenbeemster. De linie is versterkt met forten, waarvan er ook enkele in De Beemster zijn gebouwd. Te noemen zijn Fort Spijkerboor, het Fort aan de Middenweg en de Sluis aan de Volgerweg.

De Beemster telt thans nog vele tientallen historische bouwwerken uit de 17^e tot en met de 20^e eeuw, waarvan vele rijks- en gemeentelijke monumenten zijn. Belangrijk voor de ontwikkeling van het gebied was dat Middenbeemster vanaf 1895 een halteplaats was van de stoomtram van Alkmaar naar Purmerend v.v.

Een bijzonder belangrijk facet van De Beemster is droogmakings- en bemalingsgeschiedenis.

De Beemster kwam tot stand ter plaatse van een reeds eerder afgesloten zeegat en een daardoor ontstaan binnenmeer van dezelfde naam. De droogmaking van dit binnenmeer vond plaats in de jaren 1607-1613, dus grotendeels tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) in de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648). Deze periode was een cultureel en economisch hoogtepunt in de Hollandse Gouden Eeuw. De Beemster kwam onder meer tot stand op grond van de behoefte aan land als belegging van vooral in de handel verdiend (Amsterdams) kapitaal.

In 1607 werd begonnen met het graven van een ringvaart aan de buitenzijde van een ringdijk om het meer. Op verschillende plaatsen zijn vervolgens tientallen windmolens op de dijk gebouwd, die door middel van schepraders of vijzels het water vanuit het meer in de ringvaart maalden. In 1608 waren er 21 molens in bedrijf; dit aantal nam toe naar 30, in 1610, en naar 43, in 1612. Van de 43 stonden er 21 bij Kruisoord, aan de noordoostzijde van de polder. Na het definitief droog vallen van de grond nam de benodigde maalcapaciteit af en verdwenen langzaam molens. In het laatste kwart van de 19^e eeuw werd op stoombemaling overgegaan. Dit betekende, in vrij korte tijd, de sloop van alle toen nog resterende windgedreven poldermolens. Nu resteert nog slechts een korenmolen, deze had uiteraard niet met de afwatering van doen. Er werden drie stoomgemalen gebouwd: het eerste, in 1877, bij Oosthuizen, het tweede, in 1880, bij De Rijk en, ten slotte, in 1885, een bij Beets. De gemalen in Oosthuizen en De Rijk werden in de jaren '20 gemoderniseerd en dat te Beets in 1947. Rond 1980 zijn twee nieuwe gemalen gebouwd, nu aan de Oostdijk en de Westdijk; deze beide functioneren nog, de oude gemalen niet meer. Van deze oude gemalen zijn echter nog wel relictten aanwezig.

De kleigronden, die de bodem van de Beemster vormen, waren aanvankelijk vooral bestemd als akkerland, maar in de loop der jaren is de (melk)veehouderij er veruit gaan domineren. In het midden van de 19^e eeuw kwam er vrijwel geen akkerland meer voor. Na de verbetering van de afwatering door de inzet van gemalen won de akkerbouw echter weer aan betekenis. Ook de tuinbouw won hierdoor sedert het eind van de 19e eeuw aan terrein. Tegenwoordig is nog ongeveer 70 % van de grond als grasland in gebruik.

De Beemster tegenwoordig

De Beemster is de grootste 17e-eeuwse droogmakerij in Nederland en ook één van de oudste. Hij heeft mede als voorbeeld gefungeerd voor vele tientallen latere droogmakerijen. De polder is in belangrijke mate in authentieke staat gebleven. Hij wordt nog steeds gekenmerkt door een weidse openheid en door verkaveling en landgebruik die teruggaan op en aansluiten bij die van de 17^e eeuw. De oorspronkelijk beoogde akkerbouw is in de loop der tijden overvleugeld door veeteelt. De bebouwing is in de loop van de tijd slechts op beperkte schaal verdicht. Het centrale dorp Middenbeemster heeft in de 20^e eeuw wel een duidelijke groei doorgemaakt. En verder is er van verdichting sprake in enkele overgangsgebieden aan de rand van de polder. Dit is met name het geval in Zuidoostbeemster, bij Purmerend. Dit is het gebied waar in de 17^e en 18^e eeuw de meeste buitens waren gevestigd en waar de versnippering van gronden toen al op gang was gekomen.

De polder vormt de zelfstandige gemeente Beemster, die tegenwoordig ongeveer 8500 inwoners telt. De plaatsing op de Lijst van het Werelderfgoed, in 1999, bracht veel publiciteit teweeg, niet het minst vanuit de gemeente en de bewoners zelf. De Beemster wordt door veel bewoners ervaren als een bijzonder erfgoed, dat rijk is aan gebouwd en ongebouwd 'verleden'.

De Beemster staat symbool voor een ontwikkelingsfase in de Nederlandse - en kort daarna ook elders op de wereld - toegepaste landinrichtingstechniek. Deze techniek werd in het van oudsher waterrijke Nederland vaak gebruikt in nieuw gewonnen en in herwonnen land, maar tot op dat moment nergens tot zo ver in detail gepland en volgens een zo ver doorgevoerde mathematische module. In de volgende decennia en in latere eeuwen werd wel voortgeborduurd op dit ontwerp en vele Nederlandse droogmakerijen en andere landinrichtingsprojecten en ontginningen dragen er de sporen van. Elders in de wereld is een verwante inrichtingstechniek, door vaak Nederlandse waterbouwkundigen, meestal op bestaande, maar nog onontgonnen (moeras)gronden toegepast. De uitzonderlijke betekenis van De Beemster als pioniersproject komt dus niet alleen tot uiting in deze droogmakerij zelf, maar indirect ook in vele andere binnen- en buitenlandse ondernemingen op het gebied van waterstaat en landinrichting. Toch is zelfs in ons land consequent doorgevoerde symmetrie op deze schaal een unicum gebleven.

Het valt intussen te betreuren dat er van de oorspronkelijke windmolens geen enkele bewaard is gebleven en dat ook de buitens van het vooral Amsterdamse patriciaat zijn verdwenen. Maar hier staat tegenover dat de oorspronkelijke ruimtelijke inrichting en tientallen voor de ontwikkeling kenmerkende bouwwerken intact zijn gebleven. Van deze bouwwerken zijn er ongeveer 80 als rijksmonumenten geregistreerd.

Het dorpshart rond het centrale assenkruis van Middenbeemster is aangewezen als beschermd dorpsgezicht. Dit beschermde gezicht omvat onder meer de bebouwing, waterlopen en bruggen en het centrale plein. De Beemster is een openbaar en toegankelijk gebied, waar – behalve voor wat betreft de privé terreinen - amper beperkingen in het ruimtelijk verkeer gelden. Dit brengt mee dat de druk op bezienswaardigheden niet hoog is.

De plaatsing op de Lijst van het Werelderfgoed draagt momenteel belangrijk bij aan handhaving en mogelijke versterking van de herkenbaarheid van de kwaliteiten van De Beemster, namelijk de strijd van de mens tegen het water, die vorm kreeg door land te maken van water en door het realiseren van een 'ideale' plattegrond op dit nieuw gewonnen land. De handhaving en mogelijke versterking van de herkenbaarheid en kwaliteiten komen vooral voort uit de verplichting tot instandhouding van de site door de Nederlandse Overheid, die voortvloeit uit de plaatsing ervan op de Lijst van het Werelderfgoed.

Literatuur en gegevens Droogmakerij De Beemster

J. Bouman

Bedijking, opkomst en bloei van de Beemster; voorafgegaan door eene beschouwing van den vroegeren toestand van Noord-Holland. Purmerend, 1857.

H.M. de Bruijn, F. de Nooij, e.a.

Portret van de Beemster; Sociaal-wetenschappelijke studie van een droogmakerij rond het jaar 1962. Z.p., 1962.

Middenbeemster gemeente Beemster; Toelichting bij het besluit tot aanwijzing van Middenbeemster als beschermd dorpsgezicht. Zeist, 1985.

<http://www.beemster.net/erfgoed.htm>

<http://www2.rnw.nl/rnw/nl/themes/nederland/werelderfgoed2005/?view=Standard>